

tárgyakkal gyarapítsa a múzeumot. Az osztály naplójának tanúsága szerint gyűjtői és szervezői tevékenysége a három évtizeddel korábbi amerikai aktivitását idézte: nem csupán Magyarországra kiterjedő gyűjtőhálózatot épített ki, hanem rendszeres levelezésben állt egy sor európai műkereskedő céggel⁴⁴ és múzeummal, sorra fogadta a gyűjteménye iránt érdeklődő európai, sőt, tengerentúli tudósokat.

Hivatali teendői miatt gyűjtőútra aligha vállalkozhatott, de még éves szabadságát is gyűjtésre használta fel. 1890-ben a csehországi Marienbadban és szülőfalujában,⁴⁵ majd 1892-ben, amint írta, betegsége ellenére sikerült „... igen szép székely és oláh gyűjteményt hozni össze, részint Borszéken, részint Bélbor és Holló községekben, úgy a Tölgyesi szorosban”.⁴⁶ Ebben a másod-, sőt, harmadvirágzásában érte az a betegség, ami miatt családja néhány hónapos gyógykezelésre az Adriához vitte, ahol olyannyira sikerült egészségét helyreállítani, hogy erejéből még egy utolsó, főként halászeszközökből álló gyűjtemény összeállítására is futotta.⁴⁷ Ez azonban már csupán az elmúlás előtti végső fellángolás volt, hazatérését követően nem sokkal, 1894. december 13-én Xántus János egyedülálló pályafutása véget ért.

Gyarmati János

Rövidítésjegyzék. NA: National Archives, NMI: Néprajzi Múzeum Irattára, NM EA: Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum, MTM: Magyar Természettudományi Múzeum, OSZK: Országos Széchényi Könyvtár, SIA: Smithsonian Institution Archives.

Ötven éve hunyt el Zsitvay Tibor, Visegrád mecénása

50 éve, 1969-ben hunyt el Zsitvay Tibor (1884–1969) jogász, igazságügyi miniszter, a Magyar Nemzetgyűlés, majd az Országgyűlés Képviselőházának elnöke, a Magyar Turista Szövetség elnöke, majd védnök-elnöke.¹

A Zsitvay család 1927-ben vette meg Visegrádon a mai Fő u. 17. sz. alatti telken levő házat, amelyet jelentősen átépítettek.² Zsitvay Tibor politikai elfoglaltsága mellett is aktívan részt vett Visegrád közéletében: az egyházközségi képviselőtestület tiszteletbeli elnöke volt, támogatta az 1924-ben felszentelt új harang elkészíttetését, 1926-tól volt tagja a Visegrád műemlékeinek feltárását, megóvását és a nagyközönségnek történő bemutatását célul tűző civil szervezetnek, a Visegrádi Várbizottságnak. Zsitvay politikai kapcsolatait is igénybe vette, hogy támogatást szerezzen a Várbizottságnak. 1928-ban kihallgatást kért Horthy

44 1888-ban 59 (Tksz.: 39), 1889-ben pedig 63 (Tksz.: 45) afrikai, latin-amerikai és óceániai tárgyat vásárolt az osztály Frank A. G. londoni kereskedőtől.

45 Néprajzi Múzeum naplója, NM EA szám nélkül, illetve Tksz. 67.

46 Néprajzi Múzeum naplója, NM EA szám nélkül, illetve Tksz. 88.

47 Néprajzi Múzeum, Tksz.: 108.

1 Zsitvay Tibor életrajza. In Zsitvay Tibor emlékiratai. Magyarország 1921–1941. Szerk.: Sipos Péter. Budapest, 1999. 19–44.

2 Györgyi Gézáné riportja Zsitvay Tibornéval, 1976. Beszélgetések Visegrádról 1976. I. 6. füzet. Kézirat. MNM Mátyás Király Múzeuma, Helytörténeti Gyűjtemény.

Miklóstól, s a kormányzó kilátásba helyezte, hogy elvállalja a Várbizottság fővédnökségét. 1929-ben és 1930-ban Zsitvay társaságában gróf Klebelsberg Kunó m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter látogatott Visegrádra és nagyobb minisztériumi támogatást ígért a vár helyreállításához.³

Zsitvay Tibor a magyar turistaélet kiemelkedő egyénisége volt, a Magyar Turista Szövetség társelnöke (1921–1923), elnöke (1924–1926), a politikai szerepvállalásai miatt védnök-elnöke, majd 1933 és 1938 között ismét elnöke. Ő indította el 1938-ban a *Szent István vándorlást*, a mai Országos Kéktúra elődjét.

1933-ban az ő támogatásával épült meg Visegrádon a Nagyvillám hegyen levő kilátó, amely 2005-ben lett felújítva és műemlékké nyilvánítva, s újra a Zsitvay-kilátó nevet viseli. 1934-ben szintén a Nagyvillámom a Budapesti Orvosok Turista Egyesületének turistaházát avathatta fel.⁴

Zsitvay Tibor nagy tisztelője volt a szabadságharc fővezérének, Görgei Artúrnak, aki élete utolsó négy évtizedét jórészt Visegrádon töltötte.⁵ Ebben az is közrejátszhatott, hogy nagyapja, Zsitvay József (1797–1862) fogságot szenvedett 1848–49-es helytállása miatt, apja, Zsitvay Leó (1841–1915) kúriai tanácselnök, fiatal jogászként Görgei Artúr öccse, Görgey István irodájában dolgozott.⁶ Zsitvay Tibor 1933-ban a tábornokról elnevezett ún. Görgey-bércen a visegrádi villatulajdonosok és a magyar turisták támogatásával közadakozásból emlékművet emeltetett.⁷

Az 1933. június 24-i ünnepélyes avatásról a korabeli filmhíradó, a Magyar Távirati Iroda és számos újság is tudósított.⁸ A Bartha Lajos erdőmérnök tervei szerint készült, termésköből épített emlékművön Zsákody Csizsér János szobrászművész Görgei Artúr-reliefje látható egy márványtáblával. Az eseményen a kormány nevében, Hóman Bálint kultuszminisztert helyettesítve Fabinyi Tihamér kereskedelemügyi miniszter mondott beszédet, amelyben kiemelte, hogy a bécsi levéltári források ismeretében semmilyen adat nem került elő, amely a tábornok elleni vádakát bizonyítaná. Jelen voltak Almássy László, a képviselőház elnöke, Preszly Elemér, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja, Huszár Aladár, Budapest főpolgármestere, Szukováthy Imre, a Testnevelési Főiskola igazgatója, a Görgey-család számos tagja, Görgey László és Papp József felsőházi tag, Nagy Emil, Erdődy-Harrach Tihamér országgyűlési képviselők, Fáy István főispán, a miskolci Görgey Artúr 13.-ik gyalogezred, a turistaszervezetek, Visegrád, Nagymaros községek képviselői, a Magyar Turista Szövetség, a Magyar Jogász Sport Egylet, a Magyar Turista Egyesület, a Pénzügyi SE Ligájának

*Zsitvay Tibor fogadja
a Visegrádra érkező
Szent István túra résztvevőit,
1938 nyara*

3 Schulek János Visegrád problémái és feladatai. A Visegrádi Várbizottság kiadványai 1936. 1. füzet 41–42.

4 Magyar turista lexikon. Szerk.: Polgárdy Géza. Budapest, 1941. 231.

5 *Gróf Péter*: Görgei Artúr Visegrádon. Honismeret 2016. 2. 19–27.

6 Újság 1941. XII. 25. 18. évf. 294. sz. 31.

7 *Gróf Péter*: Görgei Artúr visegrádi évtizedeihez. Folia Historica XXXI. 2016. 267–288.

8 Magyar Távirati Iroda 1933. június 24. 24 kiadás. Budapesti Hírlap 1933. június 25. 12.

Zsitvay Tibor – a kép bal oldalán – a Görgey-bérc avatásán, 1933. június 24.

Turista Osztálya stb. Az ünnepségen Zsitvay Tibor elszavalta ez alkalomra írt versét, amelyet az emlékmű táblájára is rávéstek.

„Magányos bérc a zúgó rengetegben...
Így állt soká. Keményen ..... Egymaga...
Villám, ha gyúlt vádló fellegekben,
Dacolva fénylett büszke homloka,
Mélyében szikla, cserfalomb a vállán...
Álmodta szentünk maga igazát, –
Míg lassan-lassan szín valóra válván,
Örök borostyán font rá koronát.”

Zsitvay Tibor Visegrád történelmi emlékeinek megóvásában és bemutatásában végzett önzetlen tevékenységének újabb jelentős állomása volt a Schulek János által 1934-ben megtalált királyi palota régészeti feltárásának időszaka.⁹ Ennek a munkának a támogatásában is meghatározó szerepet játszott. Több levélben fordult Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, kérései sikeréről tanúskodik az alább idézett levél:

Zsitvay Tibor – a kép bal oldalán – a királyi palota feltárásán Schulek Jánossal, 1941

„Bp. 1942. II. 12.

Kedves Barátom!

Őszinte örömmel vettem a Nevedben Fáy államtitkár úr aláírásával kiadott 30.072/1942. III. sz. a. kelt és mai napon kézbesített elhatározást, amely a visegrádi ásatások folytatására és az eredmények megóvására újabb 20,000 pengő folyósítását engedélyezett.

Fogadd, kérlek, nagylelkű elhatározásodért a Várbizottság és szerény személyem tiszteletteljes, hálás köszönetének nyilvánítását.

Engedd meg, hogy egyúttal arra kérjelek, hogy légy kegyes ezzel az ügygel kapcsolatosan – alkalmas közeli időben – szóbeli előterjesztésemre alkalmat adni.

Őszinte tisztelettel és szíves üdvözzellettel

régi barátod
Zsitvay Tibor¹⁰

9 A visegrádi királyi palota. Szerk.: Buzás Gergely–Orosz Krisztina. Budapest, 2010. 81.

10 OSZK Kézirattár. Fond 15/1743.

Zsitvay Tibor visegrádi mecénási tevékenységének talán legmonumentálisabb alkotása a Mátyás-émlékmű, a dunai torony és a várépítő IV. Béla király-szobor felállítására 1939-ben. 1939 és 1940 között Schulek János tervei alapján helyreállították a dunai tornyot, az alsóvár déli kapuját, az ún. budapesti kaput. Az északi kaputorony belső falán 1939-re készült el a Nagy Lajost ábrázoló dombormű. Az emlékmű- együttes elkészüléséről levélben számolt be Hóman Bálintnak:

„Kedves Bálint!

Isten segítségével a Visegrádon tervezett alkotások első sorozata befejezést nyert s most amikor a felavatásukra kerül sor, első sorban Hozzád fordulok ezzel a nekünk örvendetes hírrel, mert elsősorban a Te hathatós támogatásodnak köszönhetjük az elért sikert. A vízbástya, torony és kapu elkészült, rajta IV. Béla sikerült szobrával és az ugyancsak felavatásra váró országzászlóval. A most épült parti sétány másik végpontján áll Fadrusz kolozsvári Mátyás szobrának feje (az eredeti mintáról öntve) Schulek János pompás talapzatán, amely egyszersmind a hősi emléket is magában foglalja. Fent a Salamontorony udvarán a kaputorony nyílása felett... ott díszlik Szentgyörgyi István utolsó kitűnő alkotása: Nagy Lajos bronzdomborműve. Mindez – művészi és történelmi becsénél fogva országos figyelemre méltóan – felavatását várja.

A hősi emlék avatását József főherceg tábornagy úr volt kegyes vállalni és október elsejét tűzte ki határnapúl. Most az összes illetékes tényezők tudtával és megbízásából arra kérek, kegyeskedjél a Vár restaurált részeit és a három nagy király emlékét a Salamontorony udvarán (autóval elérhető) tartandó ünnepi beszéddel felavatni.

Nagyon kérek ne mondj nemet, hanem inkább mielőbbi igent, hogy a meghívókat kellő időben elkészíthessük.

Kedvező válaszodra biztosan számít és azt előre is köszöni, szívélyes üdvözléssel
tisztelő, régi barátod

Zsitvay Tibor
Visegrád 1939. IX. 15.
(Vizigarád)
Visegrád telefon 276.
Nagyméltóságú Hóman Bálint úrnak Bpest¹¹

A korabeli sajtó így számolt be az avatási ünnepségről:

„Nagyszabású ünnepségek színhelye volt vasárnap a történelmi múltú Visegrád, az árpád-házi királyok és Nagy Lajos kedvelt vára. József főherceg és nagyszámú közönség jelenlétében vasárnap avatták fel itt a hősök emlékét, IV. Béla, Mátyás és Nagy Lajos szobrát, valamint az újjáalakított vízbástyát az országzászlóval együtt. Mátyás emlékműve Fadrusz János kolozsvári Mátyás-lovasszobra fejének hű mása, Nagy Lajos ércdomborműve pedig, amelyet az őrtorony falába illesztettek, a nemrég elhunyt Szentgyörgyi István alkotása. IV. Béla szobrát Krasznay Lajos készítette.

Az ünnepségek sorozata a hősi emlékműnél kezdődött, ahol a várbizottság elnöke, Zsitvay Tibor üdvözölte az egybegyűlteket és köszönetet mondott mindazoknak, akik az új alkotások létrehozatalában közreműködtek. József főherceg nagyhatású beszéddel avatta fel a hősök emlékművét, méltatta IV. Béla, Nagy Lajos és Mátyás uralkodói nagyságát, végül megemlé-

11 OSZK Kézirattár, Fond 15/1743.

kezett arról a hősiességről, amelyet Visegrád szülöttei a világháborúban az ő vezérlete alatt tanúsítottak.

Az országzászlónál Urmánczy Nándor szólott 'a közönséghez, Salamon tornyánál Nagy Lajos domborművének felavatásánál pedig Kornis Gyula egyetemi tanár méltatta a nagy királyok emlékét. Párhuzamot vont Nagy Lajos és Mátyás között, megállapítva, hogy mindketőjük lelkében hatalmas egyéni becsvágy lakott, de ez egybeforrott a nemzet érdekével. [...]'¹²

A Mátyás-szobor és -emlékmű felavatása, 1939

Visegrád Város Önkormányzata és a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma szervezésében konferenciával emlékeztek meg. A rendezvény fővédnöke Kövér László, a Magyar Országgyűlés elnöke, védnökei: Vízkelety Mariann, az Igazságügyi Minisztérium államtitkára és Varga Benedek, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója voltak. Az ülészakon elhangzott előadások Zsitvy Tiborról, a jogalkotóról, a politikusról, az Országgyűlési Múzeum szervezőjéről, Visegrád mecénásáról és a turistamozgalom vezető egyéniségéről szóltak. Az előadások után a Zsitvy Tibor támogatásával 80 éve felavatott Mátyás-emlékműhöz, majd a IV. Béla-szoborhoz ment a konferencia közönsége, ahol a koronás országzászlórúdra felvonták a magyar nemzeti lobogót. Ezután a Hazajáró Honismereti és Turista Egylet szervezésében Zsitvy-emléktúra indult a Görgey-bérc – Zsitvy-kilátó – Zsitvy-villa útvonalon.

Zsitvy Tibort 1945 után koholt vádakkal börtönbüntetésre ítélték, amely elől kénytelen volt nyugatra menekülni. A számkivetettség éveiben, halála előtt írta az alább idézett, kissé érzelmes, de Zsitvy Tibor hazaszeretetéről, Magyarországhoz való kötődéséről tanúskodó verset:

„Szent vagy drága Magyarország!
Minden nappal szentebb!
Hitedet el nem orozták,
Tűzben megedzett lett!
Vallod a Szentháromságot

12 Esztergom és Vidéke 1939 október 8. 2.

13 Esti Újság 7. évf. 163. 1942. július 21.

Bármi kínban – híven.
Ősi múltunk nem gyalázod,
Úgy szép az, – amilyen!
Elhagyhat az egész világ,
Hited azért mégis szilárd,
Hogy segít az Isten,
Megsegít az Isten!

Zsitvay Tibor
Élete 85. Karácsonyán, 1968.”¹⁴

Gróf Péter

Tanácsköztársaság, 1919 – Száz év távlatából

A Magyarországi Tanácsköztársaság kulturális politikája

Folyamatosság és a teljes átalakításra törekvés; a körülmények józan mérlegelése, illetve a csodavárás; ésszerű, előremutató elképzelések hangoztatása, valamint légvárakat építő, a realitásoktól elrugaszkodott, megvalósíthatatlan törekvések ellentmondásos kettőssége jellemezte a proletárdiktatúrának nevezett 1919-es egypártrendszer kulturális politikáját, amelyet a többi, korabeli szakpolitikával szemben – legalábbis néhány elemében – akár követendőnek is nevezhetnék. Egy újabb paradoxonnal élve: annak ellenére is így volt, hogy a szellemi terror légköre és a szervezett szervezetlenség már a kommün kezdetétől érezhető, 1919 májusától pedig meghatározó volt.

Mindez a korábbi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot felváltó Közoktatásügyi Népbiztosság vezetésében is megmutatkozott. Az 1919. január 22-étől a miniszteri tisztséget betöltő Kunfi Zsigmond a kommün előtt a radikális átalakítást szorgalmazók közé tartozott, ám miután március 21-ét követően is megtartotta hivatalát – immár népbiztosként –, mindinkább mérsékeltnak számított. Helyettese, a „*kommunista fordulatát*” 1918–1919 fordulóján végrehajtó ismert filozófus, Lukács György 1919 áprilisának elejétől már ugyancsak népbiztosként tevékenykedett. Akárcsak a vele együtt ebbe a pozícióba emelt – nála és Kunfinál jóval alárendeltebb szerepet játszó – társai: a kommunista agitáció szervezésén kívül nem sok vizet zavaró Szabados Sándor és a kulturális ügyek helyett a kegyetlen politikai megtorlást, a véres leszámolásokat kedvtelve irányító Szamuely Tibor. Április 5-étől június 24-ig tehát egyszerre négy közoktatásügyi népbiztos tevékenykedett a Forradalmi Kormányzótanácsnak nevezett kormányban, ami eleve magában hordozta a súrlódásokat. Közülük a legaktívabb az a Lukács György volt, aki dicstelen tetteit bonyolultán és nyakatekert módon öltöztette ideológiai köntösbe, kifejtve, hogy a bizonyosan bekövetkező

14 OSZK Kézirattár, Fond 451/3332. A cikkben közölt képeket Zsitvay Tibor unokája, Schandl Jánosné Szentgyörgyi Andrea bocsátotta rendelkezésemre, nagylelkű segítségét ezúton is szeretném megköszönni.